

شعر شیعی و شعرای شیعه در عصر اول عباسی

لیلاکشانی

- * شعر شیعی و شعرای شیعه در عصر اول عباسی.
- * دکتر محمد شیخ‌الرئیس کرمانی.
- * انتشارات اطلاعات، چاپ اول، ۱۳۸۸.

ادبی، اثر ادبی و سایر مسائل مربوط را به اختصار تشریح کرده است. سپس با اشاره به این نکته که شعر شیعی، شعر سیاسی است، نخست سیاست را در لغت و اصطلاح تعریف و آنگاه ادب سیاسی، آمیختگی ادب سیاسی و مذهبی، و ادب شیعی را تبیین کرده است. به تصریح وی، ادب شیعی، ادب سیاسی - مذهبی است و با سایر ادب‌ها، مانند ادب خوارج، ادب اموی، ادب زبیری، ادب عباسی و امثال اینها، تفاوت‌های فاحش دارد.

نویسنده خاطرنشان می‌سازد: شیعه برای اثبات عقیده خویش، ادله محکم و استواری در دست داشت که احادیث منقول از رسول اکرم (ص)، آیات قرآنی، واقعه غدیر، صفات کمالیه حضرت علی (ع) و نیز قرابت و اخوت ایشان با رسول خدا، از آن جمله است. از این‌رو، شاعران شیعه با عشق و حرارتی خاص شعر می‌سرودند و در شعر آنان عاطفه غضب، عاطفه حزن، و عاطفه حب آشکار است؛ خشم به خاطر ستمی که بر اهل بیت (ع) رفته و غضب حقی که از ایشان گرفته شده است؛ غم به دلیل دلسوزی و تأثر نسبت به آلام و مصائب اهل بیت (ع) پس از رحلت پیامبر (ص) و در عهد خلفای اموی و عباسی، و سرانجام، عشق و دوستی نسبت به اهل بیت (ع) به خاطر فضایل و مناقب بی‌شمار ایشان و نیز سفارش‌های پیامبر (ص).

این سه احساس در شاعران شیعه سرچشمه انواع شعر شیعی

خاندان عباسی از خاندان بنی‌هاشم و منسوب به عباس ابن عبدالمطلب، عموی پیامبر (ص)، بودند. نیل آنها به قدرت، نتیجه تبلیغات متمادی و استفاده از همه نهضت‌های مذهبی، سیاسی و اجتماعی موجود، بر ضد حکومت بنی‌امیه بود. عباسیان، پس از رسیدن به خلافت، متجاوز از مدت ۵ قرن بر قسمت اعظم دنیای اسلامی، در آغاز فرمانروایی و سپس اسماً سلطنت داشتند و اعتلای تمدن اسلامی، مقارن زمان آنها صورت گرفت. خلافت عباسیان از سال ۱۳۲ هـ ق آغاز گردید و تا سال ۶۵۶ هـ ق ادامه یافت. آنان خود را وارثان شرعی خلافت شمردند و از علمای فقه و کلام بر ادعای خود سند گرفتند. عباسی‌ها پس از استقرار بر عرش خلافت، سلطنتی استبدادی و موروثی، تحت عنوان خلافت رسول‌الله (ص) پی ریختند که در این حکومت، مردم به حساب نمی‌آمدند و عزل و نصب وزیران، قاضیان، شرطه، محتسبان و لشکریان در دست خلیفه بود که به میل خود و معمولاً از فامیل و اطرافیان و یا فارسیان منصوب می‌کرد و نیز هرگاه اراده می‌نمود، آنان را عزل می‌کرد.

کتاب حاضر حاصل پژوهشی در باب «شعر شیعی و شعرای شیعه در عصر اول عباسی» است و در پنج بخش به نگارش درآمده است. نویسنده در بخش اول به منظور تمهید شناخت شعر شیعی، نخست «ادب» به معنای عام را بررسی و مفهوم ادب، علوم

است. از آثار غضب و شورش بر معاندان، سرودن شعر هجایی و نقایض و احتجاج است؛ از آثار غم و اندوه و تحسّر، مرثیه‌سرایی و اظهار عشق به ظهور حضرت مهدی (عج) و رفع موجبات اندوه و تحسّر است، و سرانجام از آثار عشق و علاقه‌مندی به اهل بیت (ع)، مدیحه‌گویی، قصه‌سرایی و شعر سیاسی است.

با این تفصیل، شعر شیعی موضوعاتی از این قبیل را در بر می‌گیرد: خلافت و اقامه دلیل درباره آن، سقیفه، شورا و قضیه عثمان، داستان فدک، جنگ‌های جمل، صفین و نهروان، جایگاه و فضایل امام علی (ع) در عهد پیامبر (ص) و در جنگ‌های آن زمان، شهادت امام علی و حسن و حسین و دیگر امامان (ع) و ستمی که بر آنان رفته است، مدایح و مناقب اهل بیت (ع)، داستان مهدی موعود (عج) و انتظار فرج، و هجو عباسیان و امویان.

نویسنده در بخش دوم، نخست تاریخ ادب، که شعر عضو برجسته آن است، و سپس فرق آن با تاریخ‌های دیگر را تبیین و آنگاه دوره‌های ادب عربی را به منظور روشن ساختن موقعیت عصر اول عباسی در ادب، بررسی می‌کند. وی اظهار می‌دارد که قرن اول خلافت عباسی - از سقوط بنی‌امیه در سال ۱۳۲ هـ.ق تا آغاز خلافت متوکل در سال ۲۳۲ هـ.ق - به عنوان عصر اول عباسی در ادب، مورد تأیید نویسندگان تاریخ ادب عربی و بزرگان فن است. این قرن دوره اقتدار و نفوذ حکومت عباسی بوده و در عین حال، از دوران‌های مصیبت‌بار تاریخ شیعه است. در این زمان، لب به مدح و ثنای اهل بیت (ع) گشودن و دفاع از حریم آنان و تاختن بر غاصبان و ظالمان، کار آسانی نبوده است.

نویسنده در ادامه وضعیت سیاسی، علمی، اجتماعی و ادبی عصر اول عباسی و سپس شعر این دوره را بررسی کرده است. وی خاطر نشان می‌سازد که در این دوره، شعر از وضع آرام بادیه و بیابان‌های خشک و سوزان، با په غوغای تمدن گذاشته و میان کاخ‌های مجلل و آراسته به گل و سبزه و زیبایی‌ها وارد شده، از مجالس ادب و سیاست به محافل ساز و آواز قدم گذاشته و به‌ناچار در اغراض و فنونش، در معانی و افکارش و در اسالیب و اوزانش تغییراتی پدیدار گشته است.

تأثیر وضعیت اجتماعی جدید، در شاعران بیشتر از نویسندگان بود؛ زیرا آنان بیشتر از نویسندگان با خلفا در تماس بودند و به مجالس عیش و نوش در تفریح شبانه آنان راه داشتند. طبعاً شعر تحت تأثیر این محیط قرار گرفت و محیط در اسلوب، معانی، اغراض و اوزان شعر اثر گذاشت. به اعتقاد نویسنده، در این دوره شعر - جز بخشی از آن - در خدمت فسق و فجور قرار گرفت. ارزیابی دیوان شاعران این عصر نشان می‌دهد که شعر این دوره در خدمت هوسرانی، بی‌بند و باری، شهوت‌رانی، توصیف عشق‌بازی با کنیزکان و نیز ستایش‌های مبالغه‌آمیز و باطل به منظور کسب مال، و یا هجوهای در همین زمینه قرار گرفته است. از پدیده‌های زشت این دوره، «غزل مذکر» و عشق‌بازی با پسر بچگان است که عموماً تاریخ ادب‌نویسان بدان اشاره کرده‌اند.

نویسنده در بخش سوم، معنی کلمه «شعر» را در لغت و در

اصطلاح ادبا و علمای عروض و منطق بیان، و فرق شعر و خطابه و جدل را به اختصار بازگو نموده است. همچنین قدرت تأثیر و مزایای شعر بر نثر را برشمرده و سپس شعر را از دیدگاه قرآن و پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) بررسی کرده است. وی تصریح می‌کند که شعر و شاعری اگر در مجرای خیر و صلاح جامعه، خدمت به اخلاق فاضل و تشویق به ایمان و تقوا باشد، بدون تردید مورد تأیید اسلام است و قرآن و پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) از چنین شعری حمایت می‌کنند. در بخش چهارم در باب کلمه «شیعه» در لغت و اصطلاح، آغاز ظهور شیعه، وضعیت شیعه در دوره‌های مختلف، ادله شیعه، شعر و شاعر شیعی، و سایر مطالب مربوط به شیعه به اجمال بحث شده است. نویسنده شاعرانی را که در دفاع از حریم تشیع و مدایح و مراثی اهل بیت (ع) شعر سروده‌اند، بر دو دسته می‌داند: دسته اول، شاعرانی هستند که به اصول و مبانی شیعه، به‌ویژه «امامت منصوص» اعتقاد داشته و به عبارت دیگر، شیعه بوده‌اند، و دسته دوم شاعرانی هستند که مجذوب فضل، کمالات، معنویت و مظلومیت اهل بیت (ع) شده و عواطف خود را در اشعارشان منعکس کرده‌اند، ولی به اصول و مبانی شیعه، به‌خصوص عقیده شیعه در مسئله امامت، اعتقاد نداشته و بنابراین شیعه نبوده‌اند. با این تفصیل، منظور وی از شعر شیعی، شعری است که در مدایح و مراثی اهل بیت (ع)، تأیید مواضع شیعه، بدگویی از غاصبان حق و منحرفان از ایشان سروده شده باشد، و شاعران شیعی، تنها شاعرانی هستند که با اعتقاد به مذهب شیعه شعر سروده باشند؛ بنابراین شاعرانی که در مقام محبت و ارادت به اهل بیت (ع) اشعاری سروده‌اند ولی اصول و مبانی شیعه را پذیرا نشده و مذهب دیگر داشته‌اند، از دیدگاه نویسنده، شاعر شیعی نامیده نمی‌شوند؛ اگرچه شعر ایشان شعر شیعی بوده باشد. بر این اساس، نویسنده، اشعار سید حمیری، دعبل خزاعی، شافعی، ابونواس و ... را بدون توجه به گوینده آنها و تنها به این دلیل که درباره اهل بیت (ع) سروده شده، شعر شیعی نامیده است.

بخش پایانی کتاب نیز به شرح زندگی شعری شیعه و شیعه‌گرا در عصر اول عباسی و برگزیده‌ای از اشعار آنان اختصاص دارد. در انتخاب شاعران، دو معیار مورد نظر بوده است: شهرت شاعر به تشیع، و مقدار اشعاری که درباره اهل بیت (ع) سروده است. در گزینش اشعار نیز دو ملاک مورد توجه قرار گرفته است: قرار داشتن مضامین اشعار در چارچوب اهداف شیعی، و برخورداری از محسنات لفظی و معنوی. در پاره‌ای موارد نیز به یکی از این دو امتیاز، در صورت برجستگی و اهمیت آن اکتفا شده است.

با توجه به معیارهای یادشده، شرح زندگی و گزیده اشعار ۸ شاعر شیعی و یک شاعر شیعه‌گرا، همراه با گزیده‌ای از شعرهای آنان بررسی شده است. این شاعران عبارتند از: سیداسماعیل حمیری، منصور نمری، عبدی کوفی، دعبل بن علی خزاعی، دیک الجن حمصی، ابوتمام الطائی، ابن الرّومی، ابوالعناهیة، و محمد بن ادریس شافعی.

پی‌نوشت:

معرفی کتاب ایستگاه آخر نجیب محفوظ: لیلا کشانی